

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФАКУЛТЕТ ЗА СПЕЦИЈАЛНУ ЕДУКАЦИЈУ И РЕХАБИЛИТАЦИЈУ

ВЕЋЕ ЗА МАСТЕР, СПЕЦИЈАЛИСТИЧКЕ И ДОКТОРСКЕ СТУДИЈЕ

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ УРАЂЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Кандидат: мр Гордана Чолић

Тема: РАНИ ПОКАЗАТЕЉИ ДИСЛЕКСИЈЕ И ДИСГРАФИЈЕ

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

Датум и орган који је именовео Комисију: 24.04.2018. године, Веће за мастер, специјалистичке и докторске студије, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Састав комисије:

1. Проф. др Миле Вуковић, редовни професор, *Поремећаји језика*, 16.03.2011. године, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
2. Проф. др Мирјана Петровић-Лазих, редовни професор, *Поремећаји говора*, 08.07.2011. године, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
3. Проф. др Александар Бауцал, редовни професор, *Опита психологија*, 2014. године, Универзитет у Београду – Филозофски факултет.
4. Доц. др Весела Миланков, доцент, *Специјална едукација и рехабилитација*, 26.01.2017. године, Универзитет у Новом Саду – Медицински факултет.

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

1. **Име, име једног родитеља, презиме:** Гордана (Рајко) Чолић
2. **Датум и место рођења, општина, република:** 17.10.1975. године, Бусовача, БиХ.
3. **Датум одбране, место и назив магистарске тезе:** 02.07.2010. године, Универзитет у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд: „Прагматске способности деце са дисграфијом“.
4. **Научна област из које је стечено звање магистра наука:** Поремећаји језика

III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

РАНИ ПОКАЗАТЕЉИ ДИСЛЕКСИЈЕ И ДИСГРАФИЈЕ

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација *Рани показатељи дислексије и дисграфије* написана је на 307 страна укључујући и прилоге. Садржи 125 табела, 24 графика и 2 фигуре. Рукопис, коме претходи резиме на српском и енглеском језику подељен је на следећа поглавља: Увод (од 2. до 4. стране), Теоријски приступ проблему истраживања (од 5. до 67. стране), Истраживачки део (од 68. до 230. стране), Закључак (од 231. до 235. стране), Литература (од 236. до 281. стране) и Прилози (од 282. до 292. стране). Истраживачки део садржи: циљеве истраживања (од 69. до 70. стране), задатке истраживања (71. страна), хипотезе истраживања (72. страна) варијабле истраживања (од 73 до 77. стране), поступке и инструменте истраживања (од 78. до 89. стране), резултате истраживања (од 90. до 169. стране), дискусију (од 170. до 222. стране) и сумацију резултата (од 223. до 230. стране). Литературу чини 500 библиографских јединица, од тога 404 (81%) иностраних наслова и 96 (19,2%) домаћих. Издања у последњих пет година обухватају 53 референце, а издања у последњих десет година чини 200 референци.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Уводни део рукописа докторске дисертације посвећен је разматрању значаја раног откривања развојне дислексије и дисграфије. Кандидат истиче практичне импликације раног препознавања ових поремећаја код деце. Поглавље **Теоријски приступ предмету истраживања** садржи три дела у којима се разрађују: читање и писање, прекурзори способности читања и писања и развојна дислексија и дисграфија. У *првом делу* су приказани приступи и теоријски модели о читању и писању, дефиниције читања и писања, нулолошке основе читања и писања и концепт ране писмености. У *другом делу* су приказани прекурзори читања и писања, и то: фонолошка способност, синтаксичка свесност, графемско-фонемска конверзија, ортографско декодирање, речник и вербална флуентност. Посебно су разрађене компоненте фонолошке способности укључујући фонолошку свесност, фонолошку меморију и брзо серијско именовање. У *трећем делу* Теоријског приступа предмету истраживања описане су сметње у читању и писању (развојна дислексија и дисграфија), са приказом учесталости и манифестних карактеристика. Поред дефинисања развојне дислексије и дисграфије, у овом делу су приказани типови поремећаја читања и писања, као и теорије о настанку дислексије. Посебно су образложени показатељи развојне дислексије и дисграфије. Овако конципиран теоријски оквир даје систематичан и свеобухватан увид у проблематику истраживања. Истраживачки део докторске дисертације *"Рани показатељи дислексије и дисграфије"* садржи следеће делове: Циљ истраживања, Задаци истраживања, Хипотезе истраживања,

Варијабле истраживања, Методологија обраде података, Поступци и инструменти истраживања, Резултати истраживања и Дискусија.

Кандидат је формулисао следећи **циљ истраживања**: испитивање односа између пречитачких способности и способности читања и писања у циљу утврђивања раних показатеља сметњи у читању и писању, то јест раних показатеља развојне дислексије и дисграфије. Из овако дефинисаног општег циља изведена су три специфична циља истраживања: 1) утврђивање односа способности фонолошке обраде (операционализоване задацима фонолошке свесности) са читањем и писањем; 2) утврђивање односа између нивоа морфосинтаксичке организованости (синтаксичке свесности) и читања и писања и 3) утврђивање односа когнитивних фактора, ван ужег домена језика, пре свега памћења и егзекутивних функција и способности читања и писања. За реализацију постављених циљева истраживања дефинисани су следећи **задачи**:

1. испитати фонолошку свесност, морфосинтактичку / синтаксичку свесност, лексикон и одабране когнитивне способности ван ужег домена језика (општу способност, памћење и егзекутивне функције) код деце на предшколском узрасту;
2. код исте деце испитати способност читања и писања на школском узрасту;
3. из укупног узорка, на основу резултата испитивања формирати две групе деце, односно, клиничку и контролну;
4. тестирати повезаност способности процењених првим испитивањем (на предшколском узрасту) са способностима читања и писања (на школском узрасту);
5. упоредити ове две групе по свим осталим испитиваним способностима;
6. издвојити ране предикторе читања и писања, односно утврдити ране показатеље сметњи читања и писања (дислексије и дисграфије) за транспарентну ортографију нашег језика;
7. утврдити облике дислексије и дисграфије и њихову везу са предикторским варијаблама.

У оквиру дела који се односи на *методе и технике истраживања* описан је узорак, ток и начин прикупљања података, примењени инструменти и статистички метод.

Формирање и опис узорка. У истраживању је учествовало укупно 200 деце, оба пола (54% дечака и 45% девојчица). Критеријуми за формирање узорка су били: просечне интелектуалне способности, односно $IQ > 89$, предшколски узраст, одсуство евидентних соматских, неуролошких и сензорних поремећаја, одсуство изражених емоционалних сметњи, одсуство билингвизма, дозвола родитеља и прихватање детета да учествује у истраживању. Прво тестирање реализовано је у предшколском периоду. Иста деца тестирана су и у школском периоду. Читање је испитано први пут на крају првог разреда и други пут на крају четвртог разреда. Писање је испитано први пут у другом разреду и други пут на крају четвртог разреда.

Инструменти истраживања. Тестирање фонолошке свесности, графемско-фонемске конверзије, препознавања знакова средине, ортографског декодирања, брзог именовања, памћења и вербалне флуентности извршено је помоћу задатака из Теста за процену способности предчитања – *Emerging Literacy & Language Assessment, ELLA* (Wiig & Secord, 2006). Процена синтаксичке свесности извршена је применом *Листе задатака за испитивање синтаксичке свесности* (Николић, 2009), која је обухватила тестирање способности суђења о граматичкој правилности и способност граматичке корекције. Процена читања извршена је применом Тродимензионалног теста читања – *Само један снежни дан* и *Велико невреме у Великој Британији* (Kostić, Vladislavljević, & Popović, 1983), док је писање процењено применом *Скале за процену дисграфичности рукописа* (Ćordić, Vojanin, & Vojnović, 1992), као и квалитативном анализом писаних узорака.

Истраживање је спроведено у Београду од 2013. године до јуна 2017. године. Истраживање је обављено у вртићима „Сунце” и „Звездица” *Предшколске установе Звездара* и основним школама „Павле Савић” и „Деспот Стефан Лазаревић”.

У обради добијених података примењене су следеће статистичке методе: дескриптивна статистика, факторска анализа, мултипла регресија, хијерархијска мултипла регресија, каноничка корелациона анализа, каноничка дискриминативна анализа, кластер анализа и t-тест.

Поглавље **Резултати истраживања** садржи табеларну и текстуалну презентацију и елаборацију резултата, структурисану према циљевима и задацима истраживања. Најпре су приказани резултати постигнућа деце у предшколском периоду, а након тога су приказани резултати читања и писања деце у школском периоду. Затим су приказани резултати повезаности прекурзора читања и писања са читањем и писањем добијени на основу каноничке корелационе анализе. Применом факторске анализе извршена је сумација варијабли на предшколском и на школском узрасту. Приказани су резултати предикције успешности читања и писања преко свих предшколских варијабли. Потом су представљени резултати утврђивања предиктивне могућности варијабли испитиваних пре поласка у школу у разликовању деце са сметњама у читању и писању. Након тога следе резултати тестирања читања и писања деце на крају четвртог разреда (ретест читања и писања). На крају су приказани резултати утврђивања показатеља дислексије и дисграфије, корелација између сметњи у читању и писању идентификованих на раном школском узрасту и дислексије и дисграфије утврђене у четвртом разреду, као и подаци о облицима дислексије и дисграфије.

Поглавље **Дискусија**, које кореспондира са циљевима истраживања, садржи анализу добијених резултата у односу на досадашња сазнања и налазе других студија. Подаци о фонолошкој свесности, синтаксичкој свесности, графемско-фонемској конверзији, декодирању, брзом серијском именовању, вербалној флуентности и памћењу као

предикторима успешности читања и писања, односно показатељима дислексије и дисграфије размотрени су у односу на савремене теоријске поставке и емпиријске налазе. Поглавље **Закључак** садржи сумацију резултата у односу на постављене циљеве, задатке и хипотезе, као и приказа најважнијих налаза истраживања.

VI Списак научних и стручних радова који су објављени или прихваћени за објављивање на основу резултата истраживања у оквиру рада на докторској дисертацији

M33

1. Čolić, G. (2014). Sinteza i segmentacija reči i utvrđivanje povezanosti njihovih aspekata kod dece predškolskog uzrasta. U: J. Kovačević & D. Maćešić Petrović (Ur.), *Zbornik radova VIII međunarodnog naučnog skupa „Specijalna edukacija i rehabilitacija danas“*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za Specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 27-35.

M51

1. Čolić, G. (2015). Fonološka svesnost dece sa razvojnom disfazijom i dece tipičnog jezičkog razvoja. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 9(2), 301-314.
2. Čolić, G., & Vuković, M. (2018). Doprinos fonološke i sintaksičke svesnosti u početnom čitanju. *Psihološka istraživanja*, XXI(1), 61-

VII ЗАКЉУЧЦИ ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

1. Поступком мултипле регресионе анализе утврђивана је предиктивна вредност предшколских варијабли у каснијем читању и писању. Резултати истраживања су утврдили да најзначајнију корелацију са *квалитетом читања* имају мере *фонолошке свесности* и мере синтаксичке свесности (прецизније суђење о *граматичкој правилности реченица*). Ово су две варијабле за које се може рећи да значајно доприносе предикцији квалитета читања ($p = 0,000$ и $p = 0,002$). Такође је утврђено да најзначајнију корелацију са *квалитетом писања* имају *корекција граматички неправилних реченица*, *фонолошка свесност*, *брзо серијско именованье* и *суђење о граматичкој правилности реченица*. За ове четири варијабле може се рећи да значајно доприносе предикцији квалитета писања ($p = 0,002$, $p = 0,029$, $p = 0,021$ $p = 0,036$).
2. Поступком хијерархијске мултипле регресије утврђене су варијабле које имају специфичнији допринос за предикцију квалитета читања и писања. Према овом поступку варијабле које имају предиктиван значај за квалитет читања су *памћење* и *егзекутивне функције (вербална флуентност)*, $p = 0,000$, али

специфичнији допринос имају *фонолошка свесност* ($p = 0,002$) и *суђење о граматичкој правилности реченица* ($p = 0,008$). Такође су овим поступком утврђене варијабле које имају предиктиван значај за квалитет писања и то: *памћење и егзекутивне функције (вербална флуентност)* ($p = 0,001$), али специфичнији допринос имају *корекција граматички неправилних реченица* ($p = 0,001$), *брзо серијско именованье* ($p = 0,018$), *фонолошка свесност* ($p = 0,024$), и *суђење о граматичкој правилности реченица* ($p = 0,026$).

3. Поступком каноничке дискриминативне анализе утврђивана је разлика између посматраних група формираних на основу критеријума квалитета читања и писања (група деце са сметњом читања и писања и група деце без сметњи). Овим поступком издвојена је *дискриминативна функција* по којој се значајно разликује група деце са сметњама у читању и група деце без сметњи у читању (Wilks' Lambda = 0,526, Chi-square = 64.326, df = 14, $p = 0,000$). Структуру дискриминативне функције чине све предикторске варијабле изузев IQ. Ипак, *фонолошка свесност, способност декодирања, памћење и вербална флуентност, синтаксичка свесност и брзо серијско именованье* најбоље раздвајају групе и корелирају са дискриминативном функцијом. Такође је овим поступком издвојена *дискриминативна функција* по којој се значајно разликује група деце са сметњама у писању и група деце без сметњи у писању (Wilks' Lambda = 0,437, Chi-square = 82.796, df = 14, $p = 0,000$). Структуру дискриминативне функције чине три предикторске варијабле: *фонолошка свесност, способност декодирања и синтаксичка корекција граматички неправилних реченица*. Све три варијабле добро раздвајају групе и корелирају са дискриминативном функцијом.
4. Да би се било који специфичан развојни поремећај дијагностиковао, потребно је да се сметња појављује као "изолована", стога је неопходан корак овог истраживачког процеса био утврђивање значајније дискрепанце (изнад 1.5 стандардне девијације) између опште интелектуалне способности детета и посебне способности, у овом случају читања и писања. Разлика деце са специфичном сметњом у читању и деце типичног развоја показала се на 18 мера од укупно примењених 30. *Фонолошка свесност, синтаксичка свесност, брзо именованье, способност декодирања* раздваја ове две групе деце. Међу задацима којима су процењиване шире когнитивне способности - епизодичко памћење и егзекутивне функције - групе се разликују пре свега по вербалној флуентности, чиме се грубо, као битна раздвајајућа, могућно, издваја генеративна компонента језичке способности. *Фонолошка свесност,*

синтаксичка свесност, брзо именованье и способност декодирања раздваја групу деце са специфичном сметњом у писању од деце типичног развоја.

5. Утврђено је да од укупног узорка испитане деце на крају четвртог разреда 5,3% ове деце испољава дислексију; 5,3% језичку дисграфију и 8,8% графомоторну дисграфију. Помоћу каноничке дискриминативне анализе у **четвртом разреду** утврђена је:

а) Једна функција која разликује децу са развојном дислексијом и децу без дислексије. Ту функцију чине *синтаксичко суђење о граматичкој правилности реченица и фонолошка свесност*. На овај начин анализа успева да класификује тачно 82,8% испитаника (децу са развојном дислексијом и децу без дислексије).

б) Једна функција која разликује децу са језичком дисграфијом и децу без дисграфије. Ова функција их разликује за око 2.5 стандардне девијације. Ту функцију чине *синтаксичка свесност, фонолошка свесност и способност декодирања*. На овај начин анализа успева да класификује тачно 84,8% испитаника (децу са језичком дисграфијом и децу без дисграфије).

6. Хи квадрат тестом проверавана је веза сметњи у читању и писању које су утврђене у првом, односно другом разреду и дислексије и дисграфије утврђене у четвртом разреду. Анализа је показала да код развојне дислексије постоји корелација, односно да постоји сличност између сметњи у читању утврђених у првом разреду и дислексије утврђене у четвртом разреду. Такође је утврђено да код развојне језичке дисграфије постоји корелација, односно да постоји сличност између сметњи у писању утврђених у другом разреду и дисграфије утврђене у четвртом разреду.

7. Утврђено је да у четвртом разреду 5,3% деце испољава дислексију; 5,3% језичку дисграфију и 8,8% графомоторну дисграфију. Кластер анализом резултата деце која су испољила развојну дислексију у четвртом разреду је утврђена површинска и фонолошка дислексија. Деца са фонолошком дислексијом су испољила највећи број грешака у читању, а на тестирању у предшколском узрасту су показала најниже резултате на задацима фонолошке свесности. Деца са површинском дислексијом су најспорије читала, а на тестирању у предшколском узрасту су имала најнижа постигнућа на задацима брзог серијског именованья.

С обзиром на то да је основни циљ истраживања био да се утврде рани показатељи развојне дислексије и дисграфије за транспарентну ортографију српског језика, на основу добијених резултата, изведени су следећи закључци:

1. Ране показатеље развојне дислексије чине фонолошка свесност и синтаксичка свесност. У прилог томе говори анализа резултата којом је утврђено да управо фонолошка свесност и синтаксичка свесност имају највећи допринос у дефинисању дискриминативне функције, односно функције која диференцира децу са развојном дислексијом од деце типичног језичког развоја тј. деце без дислексије.
2. Ране показатеље развојне дисграфије (језичке дисграфије) чине ортографско декодирање, фонолошка свесност и синтаксичка свесност, с обзиром на то да је утврђено да управо ортографско декодирање, фонолошка свесност и синтаксичка свесност имају највећи допринос у дефинисању дискриминативне функције, односно функције која разликује децу са развојном дисграфијом (језичком) од деце типичног језичког развоја тј. деце без дисграфије.

Из приказаних резултата истраживања следи да су све постављене хипотезе истраживања потврђене, чиме је установљено постојање односа између прекурзора читања и писања и успеха у читању и писању и утврђена њихова предиктивна вредност за дислексију и дисграфију.

Упоредна анализа резултата кандидата са резултатима литературе

Показатељи успешности читања и писања. Резултати овог истраживања су показали да је *фонолошка свесност* на првом месту по вредности значајности за читање, што је у сагласности са ставовима и резултатима истраживања других аутора који сматрају да је фонолошка свесност критични елемент у процесу усвајања читања (Ћудина-Обрадовић, 1999). Према мишљењу Чудина-Обрадовић, деца која науче да читају пре поласка у школу показују снажну фонолошку осетљивост свих облика (плитку, средњу и дубоку фонолошку осетљивост), док је за децу која имају сметње у учењу читања типична неразвијеност фонолошке свесности у комбинацији са “лошим” краткорочним памћењем. Даљом анализом резултата овог истраживања је показано да деца која су имала боља постигнућа, пре свега на сегментацији и синтези фонема, али и сегментацији слога и свести о рими, остварују боље резултате на разумевању читања и да имају мање грешака у читању. Према налазима Миланков, елементи фонолошке свесности који се развијају на предшколском узрасту су синтеза слогова, слоговна сегментација, идентификација првог гласа и препознавање риме, док су слоговна синтеза и сегментација минимум фонолошких вештина и без њиховог развоја немогуће је учење читања конципирано као процес сегментирања речи (Миланков, 2016). Истраживање Вуксановић и сарадника је, на основу каноничке анализе, изнело закључак да је развијеност фонемске свесности јасан индикатор касније усвојености читања, док је краткорочна вербална меморија, на основу корелативне анализе, у одређеној мери индикатор касније усвојености читања, највише брзине читања и разумевања прочитаног (Vuksanović i sar., 2008). У иностраним истраживањима, у којима су деца праћена од предшколског узраста, је такође издвојена

фонолошка свесност као значајан предиктор каснијег читања (Scarborough, Neuman, & Dickinson, 2009; Schatschneider, Fletcher, Francis, Carlson, & Foorman, 2004; Ziegler & Goswami, 2005). У лингвистичкој лонгитудиналној студији Караволса (Caravolas) поређено је четири језика (енглески, шпански, словачки и чешки) и у сва четири језика резултати су показали да је фонолошка свесност, поред брзог серијског именовања, важан предиктор каснијег читања (Caravolas, Lervag, Mousikou, Efrim, Litavsky, Onochie-Quintanilla, & Hulme, 2012). Према истраживачима који су се овим питањем бавили на транспарентним ортографијама, фонолошкој свесности придаје се висок значај нарочито у почетној фази обуке читања (Verhagen, Aarnoutse, & Van Leeuwe, 2010; Vaessen & Bloemert, 2010). Велики број истраживања је урађен како у језицима са плитком тако и у језицима са дубоком ортографијом и у оба случаја фонолошка свесност се издвојила као предиктор развоја писмености (Caravolas, Hulme, & Snowling, 2001; Caravolas et al., 2012; Puolakanaho, Ahonen, Aro, Eklund, Leppänen, Poikkeus, Tolvanen, Torppa, & Lyytinen, 2007; Van Bergen, 2013). Да је синтаксичка свесност значајан предиктор почетног читања сматрамо важним налазом овог истраживања, с обзиром да је допринос синтаксичке свесности у другим ортографијама углавном утврђен у каснијим фазама читања (Berninger et al., 2010). Што се тиче способности писања резултати су утврдили да фонолошка свесност, синтаксичка свесност и брзо именовање имају најбољу предикцију писања. Ипак, детаљнијом анализом ова три предиктора је показано да синтаксичка корекција граматички неправилних реченица има највећу важност и корелацију са развојном способношћу писања.

Учесталост дислексије и дисграфије. Утврђено је да је у четвртном разреду 5,3% деце испољило дислексију; 5,3% језичку дисграфију и 8,8% графомоторну дисграфију. Миланков (2016) је на основу свог истраживања утврдила да је 13,7% деце у другом и трећем разреду испољило дислексију, док је 18,4% деце испољило дисортографичне сметње. Истраживања на српском језику Вуксановић и сарадника сугерисала су да око 15% деце из опште популације има изразите тешкоће усвајања процеса читања (Vuksanović i saradnici, 2008). Мало је података о учесталости деце са развојном дислексијом и дисграфијом у Србији. Они подаци који говоре да је заступљеност развојне дислексије и дисграфије у земљи између 5 и 10% школске популације (Golubović, 2000, према Обрадовић, 2016) су у сагласности са подацима о броју деце која испољавају развојну дислексију и дисграфију у овом истраживању. Сматра се да преваленција сметњи у читању зависи од типа писма. Тако се на енглеском говорном подручју процењује да између 5% и 17% деце школског узраста испољава сметње у стицању способности читања (Shaywitz & Shaywitz, 2005). За разлику од енглеског језика, који припада групи језика са нетранспарентним писмом, у језицима са транспарентним писмом среће се мањи број деце са сметњама у читању и писању. Пример даје истраживање на италијанском говорном подручју на узорку од око 1400 деце у ком је утврђено да се дислексија среће код око 3% деце узраста 8-10 година (Barbiero, Montico, Monasta, Penge, Vio, C.,... & Carrozzi, 2012).

Облици дислексије. Кластер анализа резултата деце која су испољила дислексију у четвртој разреду овог истраживања је показала да се на основу брзине читања, разумевања прочитаног и грешака у читању они могу поделити у три групе. Прва група је са лаком, друга са умереном и трећа са тешком дислексијом. Деца са лаком дислексијом, у односу на друге две групе са дислексијом, најбрже читају, најбоље разумеју прочитано и праве најмањи број грешака у читању. Деца са умереном и тешком дислексијом споро читају, слабо разумеју прочитано и праве велики број грешака у читању. Међутим, деца која су сврстана у категорију тешке дислексије су на све три варијабле читања показала изузетно лоше резултате, односно изразито су споро читала, веома мало су разумела прочитано и направила су највећи број грешака у читању. Оно што се може рећи за децу са дислексијом коришћеног узорка без обзира којој групи припадају, према кластер анализи, јесте да у поређењу са типичном децом имају значајно нижа постигнућа у брзини и тачности читања, као и разумевању прочитаног. Овакав резултат је приказан и у другим истраживањима (Миланков, 2016; Serrano & Defior, 2008; Tressoldi, Stella, & Faggella, 2001). Према резултатима овог истраживања издвојена су два типа дислексије: површинска и фонолошка дислексија. Група деце која је испољила површинску дислексију, односно која су споро читала, али нису имала највећи број грешака у предшколском периоду су показала веома слаба постигнућа на задацима брзог серијског именовања. Ова два индикатора тј. споро читање и споро аутоматизовано серијско именовање показују да код деце са површинском дислексијом постоји дефицит брзог приступа ортографским репрезентацијама. Група деце која је испољила фонолошку дислексију (деца која нису најспорије читала, али су имала највећи број грешака у читању) су у предшколском периоду показала веома ниска постигнућа на задацима фонолошке свесности. Ова два индикатора тј. велики број грешака у читању и неразвијена фонолошка свесност у предшколском периоду, говоре да код деце са фонолошком дислексијом постоји дефицит фонолошког декодирања. На основу наведеног може се закључити да је фонолошка дислексија у вези са дефицитом фонолошке свесности, док је површинска дислексија у вези са успореним именовањем, односно спорим приступом лексикону. Многе студије су показале да су фонолошка свесност и брзо именовање независне једна од друге и да самостално “предвиђају” каснију способност читања и различите аспекте читања (Boada & Pennington, 2006; Pennington, Cardoso-Martins, Green, & Lefly, 2001; Savage & Frederickson, 2005; Schatschneider et al., 2004; Wolf & Bowers, 2000).

Показатељи дислексије и дисграфије. Утврђена је дискриминативна функција која разликује децу са дислексијом и децу без дислексије, а највећи значај у структури дискриминативне функције имале су две предикторске варијабле и то: *фонолошка свесност* и *синтаксичка свесност*. Овакав резултат је у сагласности са истраживачким и опште прихваћеним ставом да се централни дефицит у дислексији управо односи на дефицит фонолошке обраде (Fletcher, 2009; Ramus, Marshall, Rosen, & vanderLely, 2013; Vellutino, Fletcher, Snowling, & Scanlon, 2004). Према фонолошкој хипотези основу дислексије чини дефицит језичке (фонолошке) обраде као последица деградираних

репрезентација речи, дефицита фонолошке радне меморије и сметње призивања ускладиштеног вербалног материјала (дефицит репрезентовања, складиштења, призивања) (Alloway, Gathercole, Kirkwood, & Elliott, & Gathercole, 2008; Catts & Kamhi, 2005; Carroll, Snowling, Stevenson, & Hulme, 2003; Caylak, 2010; Elbro & Jensen, 2005; Snowling, 2000; Vellutino, Fletcher, Snowling, & Scanlon, 2004). Ово истраживање је утврдило да *фонолошка свесност* и *синтаксичка свесност* представљају ране показатеље дислексије и дисграфије. У свеобухватној анализи студије у којој су истраживани предиктори дислексије деце која говоре фински, коришћене су мере графемско-фонемске конверзије, фонолошке свесности, брзог именовања, краткотрајног памћења, речника и понављања псеудоречи. Утврђено је да је графемско-фонемска конверзија предиктор дислексије, почев од узраста три и по године и наставља да буде предиктор и на узрастима четири и по и пет и по година. Затим је утврђено да се *фонолошка свесност* издваја као предиктор дислексије на узрасту од четири и по године, настављајући да буде предиктор и на узрасту од пет и по година (Puolakanaho et al., 2007). Поменуто истраживање се са резултатима нашег истраживања делимично поклапа, будући да се фонолошка свесност и у нашем истраживању издвојила као предиктор дислексије и дисграфије, али не и брзо именовање. Резултати овог истраживања су на првом месту истакли фонолошку свесност као значајан фактор за способност читања и писања, као и показатељ развојне дислексије и дисграфије, што је у сагласности са ставовима неких других истраживача који такође велику важност придају фонолошкој свесности за способност читања. О томе говори и чињеница да се развојна дислексија дефинише као бихејвиорални исход основног фонолошког дефицита (Peterson & Pennington, 2012; Snowling & Hulme, 2012; Vellutino, Fletcher, Snowling, & Scanlon, 2004). За разлику од великог броја истакнутих студија фокусираних на фонолошку свесност код деце са развојном дислексијом (Blomert & Willems, 2010; Castles & Coltheart, 2004; Thomson & Goswami, 2010), истраживања која се баве синтаксичком свесношћу код деце са развојном дислексијом и дисграфијом је мало. Неколико студија које су се бавиле морфосинтаксом, односно улогом синтаксичке свесности у ортографском декодирању и флуентном читању су углавном канадске, америчке или британске, то јест енглеског говорног подручја (Arnback & Elbro, 2000; Bourass & Treiman, 2008; Tsesmeli & Seymour, 2006). Истраживачка студија (Tsesmeli & Seymour, 2006) у којој је испитиван однос између способности читања и писања и морфосинтаксичког знања деце са развојном дислексијом утврдила је да деца са развојном дислексијом показују нижи ниво морфосинтаксичког знања у поређењу са контролном групом. Када су Јоанис и сарадници (Joanisse, Manis, Keating, & Seidenberg, 2000) испитивали морфолошку способност међу децом са различитим подтипovima дислексије, фонолошком и површинском дислексијом, утврдили су да обе групе деце са развојном дислексијом имају морфосинтаксички дефицит. У истраживању Романиа и сарадника (Romani, Tsouknida, & Olson, 2015) у којем су утврђивани предиктори развојне дислексије и дисграфије, резултати су показали да фонолошка свесност добро дискриминише групу деце са развојном дислексијом од групе деце без дислексије, као и децу са развојном дисграфијом

од деце без дисграфије, образлажући овакав резултат аргументом да су и за способност писања као и читања неопходне исте фонолошке и ортографске репрезентације. Утврђивање показатеља развојне дислексије и дисграфије у овом истраживању рађено је на крају четвртог разреда. На основу резултата овог истраживања утврђено је да су деца која су у нижим разредима испољила сметње у читању и писању (које упућују на могућу појаву дислексије и дисграфије), на крају четвртог разреда испољила развојну дислексију и дисграфију. О континуитету сметњи у читању код деце говоре и подаци других студија. Тако на пример, у једном норвешком лонгитудиналном праћењу деце са дислексијом од десете године до двадесет треће године утврђено је да од укупно 68 деце са дислексијом дијагностикованој у десетој години, 66 испољава дислексију и у двадесет трећој години живота (Undheim, 2016). Може се рећи да су резултати овог истраживања у сагласности са фонолошком хипотезом с обзиром на то да се фонолошка свесност издвојила како по значајности корелације са читањем и писањем, тако и по предиктивној вредности за дислексију и дисграфију. Важан налаз овог истраживања је и значај синтаксичке свесности како за успех у читању, тако и као рани показатељ дислексије и дисграфије, будући да је веза читања и синтаксичке свесности, као и веза дислексије и дисграфије са синтаксичком свесношћу на српском језику релативно мало емпиријски истраживана.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Кандидат је структурисао налазе истраживања на начин који омогућава јасан, систематичан и прегледан приказ резултата. Комисија сматра да је начин приказивања и интерпретације резултата у складу са постављеним циљевима и задацима истраживања, методолошким правилима и етичким принципима.

IX КОНАЧНА ОЦЕНА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Анализом урађене докторске дисертације кандидата Гордане Чолић, Комисија констатује да рукопис *Рани показатељи дислексије и дисграфије* представља оригинални научни рад који доприноси продубљивању знања о развојним дислексијама и дисграфијама.

X ПРЕДЛОГ

Комисија предлаже Већу за мастер, специјалистичке и докторске студије Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, да прихвати извештај и докторску дисертацију под називом *Рани показатељи дислексије и дисграфије*, кандидата Гордане Чолић упути у даљу процедуру.

У Београду, 2018.

КОМИСИЈА

Др Миле Вуковић, редовни професор
Универзитет у Београду – Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију

Др Мирјана Петровић-Лазић, редовни професор
Универзитет у Београду – Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију

Др Александар Бауцал, редовни професор
Универзитет у Београду – Филозофски факултет

Др Весела Миланков, доцент
Универзитет у Новом Саду – Медицински факултет

